

РІЗЬБЛЕНІ ЕКСТЕР'ЄРНІ ХРЕСТОГРАФЕМИ ВАСИЛЯ ТУРЧИНЯКА 1921-1923 РОКІВ

На Бойківщині на початку ХХ ст. народним гуцульським майстром Василем Турчиняком було зведено дві церкви (Святого Юрія в Дулібах та Святого Симеона Стовпника у Грушеві Львівської області), в архітектурі яких поєднано елементи бойківської та гуцульської традиції будівництва. Автором статті розглядаються особливості різьблених хрестографем Василя Турчиняка, що належать до унікальних елементів декору екстер'єру згаданих церков. Монументальні багатораменні хрести, виконані у техніці плоскорізьби на стінах зрубів підопасання, досліджуються з позицій використання майстром специфічної символіки. Підкреслено новаторський підхід майстра до декорування дерев'яних церковних споруд.

Ключові слова: орнамент, різьблення, декорування, композиція.

На Бойківщині на поч. ХХ ст. народним гуцульським майстром Василем Турчиняком (1864–1939) із присілка Делятина Лугу (Надвірнянський район Івано-Франківської області) було зведено дві церкви – Святого Юрія у Дулібах (1921–1924 рр.) та Святого Симеона Стовпника (1922–1923 рр.) у Грушеві. Вони вирізняються серед пам'яток дерев'яної церковної архітектури даного регіону нетиповою архітектурою та декоруванням. Гуцульський майстер спробував творчо переосмислити бойківську та гуцульську традиції в галузі церковного будівництва й різьблення.

Основу скупих відомостей про народного майстра становлять публікації періодичних видань [1]. Вони мають здебільшого характер описів, окремих нотаток, репортажів, у яких автори наводять біографічні дані, дають оцінку творам будівничого-різьбяра з тенденцією до інвентарно-описового представлення творів. Єдиною спробою проаналізувати творчість Василя Турчиняка, опираючись на методи аналізу художніх процесів, був рукопис доктора мистецтвознавства Ю. Лашука [2].

Дослідження питань, пов'язаних із взаємовпливами окремих традицій у галузі церковного будівництва та різьблення, потребують збору й систематизації польового експедиційного матеріалу й подальшого його аналізу та синтезу. Тому матеріалом для написання даної статті стали польові дослідження, зібрані автором упродовж 1996–2002 рр. на території північно-західної Гуцульщини та Бойківщини (с. Дуліби Стрийського р-ну Львівської обл., с. Грушів Дрогобицького р-ну Львівської обл.).

Унікальними в декорі екстер'єру церков у Дулібах та Грушеві є монументальні багатораменні хрести, виконані у техніці плоскорізьби на стінах зрубів підопасання. Авторіві не вдалось виявити подібної пам'ятки, стіни якої були б оздоблені різьбленням. Народні майстри обмежено використовували різьбу по дереву в оформленні екстер'єру церковних будівель, декоруючи тільки площини одвірків, галерей (ганків). Оздоблення різьбленням стін підопасання церков у селах Дуліби і Грушів – творча ініціатива різьбяра.

Мова йде про орнаментальні багатораменні хрести, “многохресники” близько 1,3 м х 1,5 м, вирізьблені на гладкій поверхні зовнішньої стіни зрубів екстер'єрів храмів, кожен з яких відмінний.

Хрестовидні графеми одні з найбільш опрацьованих і найулюбленіших мотивів різьбяра. Вони виступають у творах майстра як складовою частиною орнаменту, так і самостійним зображенням-символом чи декоративними деталями (різьблення іконостасів і церковного обладнання). Василь Турчиняк користується трьома типами

графем: чотирикінцевим грецьким хрестом, мальтійським і хрещатим (багатораменним хрестом). Мальтійські та прості чотирикінцеві хрести найпростіші за формою. На них подекуди накладаються солярні знаки чи “ружі”, утворюючи різноманітні мотиви. Графічною основою складних хрестографем є чотирикінцеві хрести з трипелюстковими розетками, багатораменні хрести та різноманітні поєднання простих за формою хрестів і розетками, солярними знаками, елементами “ільчате письмо”, “очка”-виїмки, “зубці”, “нігтики”, “змійка”. У результаті поєднання в художній структурі кожного такого хреста кількох компонентів, хрести складної структури демонструють широкий спектр конфігурацій, серед яких вирізняються конструкції, утворені накладанням хрещатих і розеткових мотивів. Середохрестя складних графем часто виділяється солярним знаком, мальтійським хрестом, трапляється медальйон, у якому зображене “Боже око”, іконографічні постаті, лик Ісуса Христа. На кінцях хрестографем бачимо повторення центрального мотиву, інколи видозміненого – збільшеного чи зменшеного. Рідше тло рамен заповнюється простими елементами, розміщеними у схемі сітки-“сіканця”.

В основі композиційної системи багатораменних хрестів закладений принцип одновісної дзеркальної симетрії, динамічно врівноваженої, у якій не завжди виділяється центральна ділянка як домінуюча. У деяких хрестографемах різьбяр виділяє центральний мотив збільшеними солярними мотивами (шестипелюсткова розетка, солярні хрести і диски та їхня інтерпретація, “зірки” або “ружі”). В інших немає поділу структури на центральну й периферійну частини, орнамент графеми творить цільну морфологічну одиницю. Композиції похресть належать до однораменних, чотиривісних, з дещо довшим нижнім ramenом або вертикально витягнутою стрижневою частиною і короткими боковими раменами.

У різьбах справа і зліва від головних дверей притвору церкви у Дулібах графічне зображення хреста будується на виділеному центральному мотиві “зірки” або “ружі”, вписаних у коло й обведених “зубчиками” (“зубцями”). Тло рамен заповнене сітчастим орнаментом (“сіканець”, “луска”) із рядами “віконць” (“вічок”), який обрамляють смужки “зубчиків”. Дрібний ритм тла урівноважує і підкреслює складніші мотиви, які згруповані у центрі і на краях хрестів. Кінці рамен увінчують укрупнені мотиви “руж”, хрестів, півкіл із зубчиками, які укладені в один цільний мотив і нагадують “розквітлий” хрест. Ритм наростає у центрі – середохресті, спадає у проміжку рамен і знову зростає на кінцях, дозволяючи легко прочитати пластичну будову орнаменту.

Друга пара багатораменних хрестів вирізьблена на південних і північних стінах зрубів нижнього ярусу церкви. Їхня композиційна структура дещо відмінна від попередньої пари хрестографем, складається з простих та складних мотивів “зірок”, “руж”, геометричних елементів (трикутників, прямокутників) і характеризується іншим типом ритмічної побудови. Основу хрестографеми з південної стіни приділу творять однакові мотиви “зірок”, вписані у восьмикутники, які розміщені хрестовидно. Північний хрест складається із центрального найбільшого мотиву “ружі”, дрібних елементів “руж” і менших мотивів “зірок” на кінцях рамен. Малюнок хреста утворюють кола “руж” і “зірок” в одному випадку, й багатокутники “зірок”, обрамлених лінійним контуром із зубцями, в іншому. Тло рамен відсутнє. Східну стіну зрубу вівтаря декорує хрестографема з видовженою вертикальною стрижневою частиною, верхній і нижній кінці якої додатково перехрещені. Композиція хрестографеми складається із двох типів “зірок”, вписаних у квадрати, скісного орнаменту тла рамен і дрібних мотивів “руж”. Головна домінанта винесена на периферійну частину хреста – верхній і нижній кінець рамен, але не виділяється із загального ритму. Крайні кути багатораменного хреста увінчані дрібними мотивами “руж”, що вільно розміщуються між раменами. Композиція будується на гармонії споріднених мотивів і характеризується

нюансними відношеннями, а орнамент хрестографем – на основі архаїчних мотивів солярної символіки без введення майстром нових елементів [3].

Церква Святого Юрія у Дулібах – одна з найкращих збережених архітектурних споруд майстра як у конструктивному, так і в декоративному планах. Декоративне оздоблення конструктивних елементів екстер'єру поєднує традиційний і новітній способи. Багатораменні хрести на стінах нижнього ярусу церкви є вдалим використанням різьблення в оформленні екстер'єру церкви, невластиве для дерев'яних споруд.

Екстер'єр церкви Святого Симеона Стовпника у Грушеві декорований, як і в церкві з Дуліб, багатораменними хрестами, які вирізьблені на площині стін зрубу зліва і справа від дверей бабинця. Композиційна побудова орнаменту хрестографем простіша, вона складається з більшої кількості лінійних мотивів. Хрестографи у грушевській церкві компонуються з дисків “руж”, які розміщені на кінцях і в центрі, та сітчастого орнаменту площини ramen.

Різьблені хрестографи на стіні справа і зліва від дверей бабинця церкви характеризуються центричною композицією зі збільшеною домінуючою центральною ділянкою та акцентами на кінці ramen хрестів. В обох випадках тло хрестографем заповнене мотивом різьблення “луска”, а ключові моменти заповнені складними елементами “руж” та різноманітно укладеними виїмками. Орнамент хреста з південного приділа належить до дещо іншого типу: оригінальний, утворений з дрібних ромбів і трикутних заглиблень, тобто лінійних елементів. Мотиви рівномірно заповнюють форму хрестів-багатораменників, ледь виділяючи чисте тло середохрестя. Нижній стержень, на відміну від попередніх композицій, видовжений, із поперечною вставкою, нагадує за принципом побудови похрестя з вівтарної стіни церкви у Дулібах. Східна сторона вівтаря декорована тільки накладним різьбленим хрестом грецького типу конфігурації. Василь Турчиняк обмежено використовує можливості різьблення, спрощуючи композицію, застосовуючи мотиви “ільчастого письма” та “зірок”.

Хрестографи грушівської церкви поступаються красою орнаментальним мотивам церкви у Дулібах. Композиційна побудова орнаменту хрестографем у Грушеві лаконічніша, вона складається з більшої кількості лінійних мотивів.

Багатораменні хрести майстра, вирізьблені на стінах зрубів підопасання церковних споруд, можна зіставити з давнім гуцульським різьбленням на сволоках, скринях. Воно в якійсь мірі нагадує глибоким соковитим орнаментом тригранно-виїмчатої різьби геометричне оздоблення одвірків сволоків бойківських хат, полиці для ікон – “божники”, мисники Чернігівщини, Полтавщини, Київщини.

Серед споруд майстра, стіни яких були оздоблені різьбленням, виявляємо ще одну пам'ятку, що збереглася на світліні з приватного архіву родини Турчиняків. Це – капличка, яку спорудив майстер на могилі дружини в 1919–1920 рр. Ця невелика споруда багато декорована різьбленням (хрестографи розміщуються на бокових стінах) та об'ємним профілюванням. Композиційний принцип побудови хрестографем та елементи й мотиви, з яких вони складаються, такі, які різьбяр використав у різьбленні хрестографем бабинця церкви у селах Дуліби чи Грушів.

Аналізуючи декор архітектурних елементів церковних споруд Василя Турчиняка, зведених на Бойківщині, робимо висновки про те, що оздоблення конструктивних елементів екстер'єру поєднує традиційний і новітній способи. Монументальні багатораменні хрести, вирізьблені на стінах зрубів під опасання, є унікальними в оздобленні екстер'єру храмів. Подібні хрестографи були вирізьблені майстром на стінах каплички, збудованої на могилі дружини. При дослідженні ніде не виявлено подібної пам'ятки, стіни якої були б оздоблені різьбленням. Використання різьблення в декорі стін дерев'яних

церковних будівель невластиве для традиційного гуцульського та бойківського різьблення. Така творча ініціатива Василя Турчиняка віддзеркалює новаторський підхід майстра до вирішення завдань декорування дерев'яних церковних споруд.

1. Корогодський Р. Відродження джерел // Образотворче мистецтво. – 1992. – №1. – С.38–40; Клапчук В. Великий різьбяр минулого // Гуцульщина. – 1996. – №2 (48). – С.12–13; Дем'янчук А. Майстер з Лугу / Декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво. – Львів, 1994. – №5. – С.104–106; Петрашук О. Майстер з Делятина // Гуцульщина. – 1994. – №3–5. – С.29; Яновський М. Срібна пряжка: розповіді про народних митців. – Ужгород: Карпати, 1980. – 216 с.
2. Лашук Ю.П. Народний архітектор та різьбяр-декоратор Василь Турчиняк (Турич) – (1864–1939). Обстеження творчості народного архітектора й різьбяра-декоратора з Підкарпаття. – К., 1955. Рукопис. – С.10. (Архів Ю.Лашука. – поз.398.).
3. Жолтовський П. Орнаментация народных металлических виробів Гуцульщини // НТЕ. – 1958. – №2. – С.75–92.

V. Turchunyak was the master Hutzul fold artist in Boykivshchyna at the beginning of the twentieth century. He built two churches, in the style of which he combined the elements of traditional Boykiv and Hutzul wooden church architecture. The unique parts of the exterior decoration of St. George's church in v. Duliby and St. Simeon Stovpnik in v. Grushevo, Lviv region, are wooden crosses. They are carved in the plane (flat) technique. The article investigates the decorative peculiarities of these crosses. The master's innovator point of view to the wooden churches flat carving is marked.

Key words: ornament, carving, flat carving, composition.

УДК 7.011.26;745

ББК 85.156

Ольга Новицька

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО НАПЕРЕДОДНІ “РАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПЕРЕБУДОВИ” (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Стаття знайомить зі станом українського народного мистецтва на рубежі ХІХ – ХХ століть, у ній проаналізовано функціонування народних художніх промислів, їх художні та господарсько-економічні засади. Основна увага зосереджена на наукових поглядах дослідників кінця ХІХ – початку ХХ ст. на народне мистецтво, дано стислий огляд тогочасних видань як прогресивних і об'єктивних. Автор указує на те, що вивчення народного мистецтва з позицій національних і духовних є одним з джерел спростування радянської офіційної мистецтвознавчої доктрини.

Ключові слова: народне мистецтво, художні промисли, традиція, земства, меценати, виставки народного мистецтва.

Дослідження мистецьких явищ тоталітарної доби вимагає подолання низки стереотипів, наслідків запровадження ідеології з міфологічним базисом, ідеалізацією дійсності та підміною цінностей. Спостерігаючи у ХХІ ст. загострення протиріч між глобалізацією культури й національними пріоритетами, коли зовнішні ефекти з підтримки національного мистецтва лише приховують глибоку проблему сучасного його стану, слід пам'ятати, що саме тоталітаризм ХХ ст. створив сприятливі умови для процесів глобалізації.

Наукові праці, що об'єктивно вивчають і аналізують культуру радянського періоду, з'явилися лише в останні десятиріччя. Зокрема, такими є публікації й монографія